

אנחנו מופצצים כל הזמן בסקרים, במחקרים ובכתבות בכלי התקשורת על המוטיווציה של הנוער להתגייס לצה"ל. במאמר הנוכחי נטען שהמידע המתקבל בסוגיה הזאת הוא נקודתי, חלקי ומוטה. המאמר מציע מתווה וקני מידה לבחינה מעמיקה של הסוגיה הזאת

נוער מתגייס בבקו"ם | נטען שהולך וקטן חלקה של האליטה האשכנזית החילונית (המבוססת כלכלית) במערך הקרבי בכלל וכשדרת הפיקוד בפרט, ואילו משקלם של הפחות מבוססים באוכלוסייה, כמו תושבי הפריפריה, הולך וגדל, וצה"ל הופך מצבא העם לצבא הפריפריה

סא"ל (מיל') פרופ' מיכה פופר

לשעבר מפקד בית הספר לפיתוח מנהיגות בצה"ל. כיום פרופסור בחוג לפסיכולוגיה של אוניברסיטת חיפה

צה"ל ו"חברת השוק" כמה היבטים לבחינה מעמיקה

מוצע של 40% במרבית מדינות מערב אירופה לכ-25%. (כל השאר הם בקטגוריה מעורבת).³

הנתונים אוששו השערה מרכזית של אינגלהרט - השערת המחסור - ולפיה שינויים ארוכי טווח וקבועים יותר במערכת הערכים של הציבור יחולו כאשר שנתונים שלמים גדלים בתנאים של רווחה ושל שפע. כך, למשל, ניבוי שאושש על בסיס השערה הזאת הוא ששיעור הפוסט-מטריאליסטים בקרב הדורות הצעירים במערב יהיה גבוה יותר מאשר בקרב הוריהם.

ישראל אומנם לא השתתפה בסקרים האלה, אך יש עדויות רבות התומכות במגמות שמתאר אינגלהרט. אם בוחנים, למשל, את הצמיחה הכלכלית (שהיא על פי אינגלהרט המנוע לשינויים ערכיים), מתברר שב-1953, חמש שנים לאחר הקמת המדינה, הגיע התוצר לנפש בישראל ל-25% מהרמה בארה"ב. לאחר שני עשורים, ב-1972, הגיע התוצר לנפש בישראל ל-52% מהרמה בארה"ב. הצמיחה המהירה הזאת אומנם הואטה מאז 1973, אך עדיין ישנה עלייה מתמדת ברמת החיים.⁴

עדות יותר ישירה לשינויים בחברה הישראלית ניתן למצוא במחקרים שעסקו בדימויים של מקצועות בקרב בני נוער. הטענה הכללית היא שדירוג מקצועות, במיוחד בקרב בני נוער, היא דרך יעילה וחסכונית לבחינה של יוקרה ושל מעמד חברתי.⁵

במחקר שנעשה בשנות ה-50 על העדפת מקצועות של בני נוער⁶ נמצא שבראש הרשימה היו מקצועות מדע (שני המקומות הראשונים). מקצועות אינטלקטואליים (סופר, למשל, נמצא במקום החמישי), ומקצועות שליחות (מורה, טייס וקצין חי"ר נמצאים במקומות התשיעי והעשירי). בנקאי היה במקום ה-17, וסוחר - במקום ה-23 מתוך 27 המקצועות המדורגים בדירוג הזה (בתחום הדירוג, דרך אגב, לא היו הבדלים של ממש בין אשכנזים לספרדים). מחקר שהשווה שינויים ביוקרת המקצועות בישראל בשנים 1974-1989 הצביע על עלייה משמעותית בקשר שבין דירוג היוקרה לבין רמת ההכנסה המיוחסת לכל מקצוע.⁷ כך, למשל, המקצועות שדירוגם היחסי עלה באופן בולט היו של משלחי יד של עצמאים ושל קבלני משנה, ואילו מקצועות ה"שליחות" ירדו משמעותית בדירוג (ובמיוחד ההוראה). הנתונים האלה מצביעים בעליל על הגידול בערך שהחברה הישראלית מייחסת לתגמול הכלכלי.

זאת ועוד, לשינויים בצמיחה הכלכלית יש ביטוי מובהק ברמת האי-שוויון, שהתרחבה מאד בחברה הישראלית. כך, למשל, בספרו הקלסי על יסודות

נהוג לסווג צבאות לשני אבות טיפוס: צבא מוסדי ("צבא העם") וצבא מקצועי.¹ לצבא מקצועי מקורות גיוס מסוימים ומצומצמים - בעיקר כשמדובר בשדרת הפיקוד (למשל אקדמיות צבאיות כמו הווספוינט בארה"ב). מפקדיו רואים בעבודתם משלח יד, והדימוי שיש למקצוע שלהם בעיניהם דומה לדימוי המקצועי שיש לקבוצות קריירה אחרות כמו עורכי דין, רופאים וכיו"ב.

צבא העם, כשמו, נשען על מקורות גיוס רחבים, ומפקדיו רואים בעיסוקם בעיקר שליחות. המודל הזה נקרא בספרות המקצועית "מודל השליחות" (The Calling Model). ישנם הבדלים רבים בין צבא עממי לצבא מקצועי. אחד המרכזיים שבהם הוא היחס לשינויים. כאשר צבא מקצועי נדרש לשינויים, אז בדומה לשינויים במערכות מקצועיות אחרות זה כמעט עניינו הבלעדי של הצבא. אולם כאשר צבא העם נדרש להנהיג שינויים, לא ניתן להתייחס אליהם בלי להבין ולנתח את ההקשרים החברתיים הרחבים שלהם. המושגים המרכזיים לניתוח כזה לקוחים מתוך עבודתו של הסוציולוג האמריקאי אינגלהרט,² שהיא רלוונטית במיוחד משום שהיא גם מספקת מושגים אנליטיים וגם מעוגנת בתהליכים ובנתונים העוסקים בחברה המערבית הרחבה, שישראל היא חלק ממנה.

אינגלהרט השתמש במחקריו בכלי מדידה שכלל רשימה של 12 יעדים חברתיים וכלכליים. שישה מהם הוגדרו "מטריאליסטיים" - צבא חזק להגנת המדינה, לכלכלה יציבה וכיו"ב צרכים הקשורים לשאיפה לביטחון פיזי וכלכלי. ששת היעדים האחרים - "פוסט-מטריאליסטיים" בלשונו, מבטאים ערכים כמו איכות חיים, איכות סביבה וכיו"ב צרכים אישיים וחברתיים הקשורים להגשמה עצמית. (ההבחנה הזאת מקבילה במידה רבה לסולם הצרכים הידוע של אברהם מאסלו, ולפיו בתחתית היררכיית הצרכים האנושיים נמצאים הקיום הפיזי והביטחון הכלכלי, ובמעלה הסולם נמצאים ערכים כגון השתייכות, השגת הערכה מהחברה והגשמה עצמית).

הנתונים המצטברים, שאותם אספו אינגלהרט ועמיתיו בסקרים עולמיים (מ-40 מדינות) הצביעו על מתאם מובהק בין הגידול בתוצר הלאומי לבין הנטייה להעדיף ערכים פוסט-מטריאליסטיים בכל החברות שנכללו בסקר. לשם המחשה, ניתן להראות בנייתו הסטטיסטי שכל תוספת של 500 דולר בתוצר הלאומי לנפש משמעה תוספת של 1.7% במספר הפוסט-מטריאליסטים באותה החברה. כך, למשל, בין 1971 ל-1993 עלה שיעור הפוסט-מטריאליסטים בכל מדינות מערב אירופה בין 2% ל-10%. מספר המטריאליסטים קטן משיעור

הכלכלה (שהיה ספר הוראה מרכזי במחלקות לכלכלה ברחבי העולם) ציין הכלכלן האמריקני הנודע פול סמואלסון⁸ שמדינת ישראל היא המדינה השוויונית ביותר מבין המדינות הלא קומוניסטיות. התמונה הזאת השתנתה ללא הכר בשלושת העשורים האחרונים. לדוגמה: נתונים השוואתיים שפירסם הביטוח הלאומי (בסקירות השנתיות שלו) מראים כי ממדי האי-שוויון בהכנסות ברוטו בישראל היו כבר בשנות ה-80 בין הגבוהים ביותר בעולם המערבי. התמונה הזאת נעשתה חמורה בהרבה בשנות ה-90 והאלפיים, ונרשם גידול מתמיד במספר המשפחות העניות ובמיוחד במספר הילדים העניים. נראה אפוא שבמונחים של אינגלהרט הערכים הפוסט-מטריאליסטיים אינם נחלת הכלל בחברה הישראלית. חלק מהאוכלוסייה חי בעולם פוסט-מטריאליסטי, ואילו חלקים אחרים, ההולכים וגדלים בחברה, חיים בניסיון מתמיד שלא להחליק במורד הסולם. במונחים סוציולוגיים, החברה הישראלית נעשית יותר ויותר ריבודית. לכאורה יש בטיעוניו של אינגלהרט ניבוי בנוגע למקומו של הצבא. דהיינו, ככל שעולה רמת החיים בחברה נתונה, פוחתת המרכזיות של הערכים

ישנן חברות שהן מהעשירות והמפותחות במדינות העולם - למשל שווייץ וסינגפור - המצליחות גם לשמר את המרכזיות של ערכי הביטחון וגם מקיימות מודל של צבא העם, כולל צבא מילואים

המטריאליסטיים (של קיום ושל ביטחון) ומתעצמים הערכים הפוסט-מטריאליסטיים (איכות חיים וכיו"ב), ולכן, לאור המגמות שהוצגו לעיל בנוגע לחברה הישראלית, ניתן לכאורה לגזור ניבוי שלפיו מרכזיות הצבא בקרב האוכלוסיות החיות ברמת חיים גבוהה (דהיינו, המאופיינות בערכים פוסט-מטריאליסטיים), תהיה נמוכה בהשוואה לאוכלוסיות החיות ברמת חיים נמוכה. ההבדלים האלה יבואו לידי ביטוי בנכונות להתגייס לצבא. אכן הטיעון הזה הוצג באחרונה גם בדיון האקדמי העוסק ביחסי חברה-צבא⁹ וגם בשיח העיתונאי, במיוחד זה שהתפרסם לאחר מלחמת לבנון השנייה ("מדינת תל-אביב" וכיו"ב).

ההיקש המרכזי הנגזר אפוא מהלוגיקה הזאת הוא שככל שגוברת ההטרורגונית הכלכלית בחברה הישראלית, כך קטן הקונסנסוס בנוגע לצבא, וממילא נשחק הרעיון של צבא העם. הצבא הופך להיות לצבא של חלק מהעם - אותו חלק שהוא בעל אפיונים כלכליים שהם הבסיס לערכים המטריאליסטיים בלשונו של אינגלהרט.

יגיל לוי טוען שהמגמות האלה נמצאות כבר בעיצומן:¹⁰ הולך וקטן חלקה של האליטה האשכנזית החילונית (המזוהה עם החלק המבוסס כלכלית, דהיינו הפוסט-מטריאליסטי) במערך הקרבי בכלל ובשדרת הפיקוד בפרט, ואילו משקלם של הפחות מבוססים באוכלוסייה, כמו תושבי הפריפריה והעולים החדשים, הולך וגדל, וצה"ל משנה את עורו מצבא העם לצבא הפריפריה.¹¹ לכן טוענים כמה כותבים (למשל עפר שלח)¹² שיש למצוא דרכים ריאליות לטפל בסוגיה הזאת, למשל באמצעות הפיכתו של צה"ל לצבא מקצועי שיוכל - בהתאם להגיון השוק - להתחרות בארגונים אחרים הן מבחינה כלכלית והן על היקרה.

אולם ישנן דוגמאות המצביעות על כך שערכים מסוימים יכולים להיות מרכזיים באופן שאינו חופף את הדטרמיניזם הכלכלי. ישנן חברות שהן מהעשירות והמפותחות במדינות העולם - למשל שווייץ וסינגפור - המצליחות גם לשמר את המרכזיות של ערכי הביטחון (הערכים המטריאליסטיים של אינגלהרט) וגם מקיימות מודל של צבא העם, כולל צבא מילואים.¹³ כלומר, ייתכן שתהליכים של יצירת ערכים - כמו למשל יצירת סמלים חברתיים שניתן להזדהות איתם ולהיות מונע על ידם - הם מורכבים מאוד ומושפעים לא רק מגורמים כלכליים. ואכן כותבים בולטים במדעי החברה הצביעו על כך שיש משתנים נוספים המתווכים בין המציאות הכלכלית-חברתית האובייקטיבית לבין יצירת ערכים ותודעות פסיכולוגיות (ראו, למשל, את מה שכתב אמיל דירקהיים¹⁴ על הדואליזם של הטבע האנושי או את עבודותיו של מקס ובר).¹⁵ אציג להלן בקצרה - באמצעות ההמשגה של הסוציולוג האמריקאי אדוארד שילס - את המהות המשותפת של מרבית ההסברים העוסקים בקשר שבין כלכלה לערכים. שילס מבחין בין מרכז לפריפריה.¹⁶ המושג "מרכז" מתייחס לייצוגים סימבוליים. הוא מכיל את ההיבטים שבעיניה של חברה נתונה הם מרכזיים ומהותיים. זהו המקום שבו נפגשות האידיאות החשובות עם הארגונים או עם האנשים הנחשבים למייצגים של האידיאות האלה. ככל שאדם או ארגון נתפסים קרובים יותר לאותו מרכז סימבולי, כך מיוחסות להם מרכזיות וחשיבות רבות יותר.

המשגה דומה הציגו גרינפלד ומרטין.¹⁷ המושג "מרכז" לגבי זידם מגלם את מה שעל פי התפיסה המקובלת קשור לערכי הליבה של החברה או מבטא אותם. צה"ל ייצג במשך שנים ארוכות מרכז סימבולי בחברה הישראלית. כך, למשל, ניתוח סקרים עיתיים שנעשו בישראל במשך 15 שנים, עד תחילת שנות ה-90, מצביע על מגמות של הערכה ואף של הערצה לצה"ל. לדוגמה, הרוב המכריע של הבנים בגיל הגיוס (95%) ציין שהיה מתנדב לצה"ל גם אילו היו מבטלים את חובת הגיוס. רוב הנוער העיד בסקרים האלה שהוא מעריך ומכבד את קציני צה"ל. הציבור הישראלי (הידוע בחשדנותו כלפי מוסדות השלטון שלו) הביע אמון כמעט ללא סייג בצה"ל.¹⁸ לא רק זאת, הלוחמים, ובמיוחד המפקדים, ביחידות הקרביות באו מהאוכלוסיות היותר מבוססות בחברה הישראלית.¹⁹ על פי השתקפותן בתקשורת, התחושות האלה משתנות בשנים האחרונות.²⁰ אולם מן המפורסמות הוא שתחושות כאלה נתונות לתנודות נסיבתיות (למשל, תגובות כמו אלבומי הניצחון אחרי מלחמת ששת הימים או תגובות הציבור אחרי מלחמת לבנון השנייה או לחלופין עדויות הצבא על התגברות ההתנדבות ליחידות חי"ר, במיוחד גולני, אחרי מלחמת לבנון השנייה או שינוי בתחושות ובהערכות כלפי צה"ל לאחר מבצע "עופרת יצוקה"). אין בעדויות כאלה (כולל נתוני סקרים שאינם עיתיים) משום ניתוח מספיק מעמיק על תהליכים שהם מתמשכים מעבר לנסיבות הדרמטיות.

הטיעונים שהוצגו לעיל הם נקודת מוצא מושגית אפשרית לניתוח שהוא יותר עקרוני וארוך טווח הבוחן מגמות בסיסיות ומצטברות. השאלות העקרוניות המוצעות אפוא לבחינה כזאת הן:

- האם המרכזיות של צה"ל נמצאת בתהליך מתמשך ודטרמיניסטי של שחיקה, או שמא מדובר בתהליכים מורכבים שבחלקם סמויים, אך נסיבות חריגות (כמו מלחמה) מציפות היבטים יותר גלויים ופשטניים?
- אם אכן יש שחיקה במרכזיותו של צה"ל, מהו גודלה ומהם מאפייניה לאורך זמן?
- מהן מקורותיה של השחיקה הזאת? האם מדובר בשינויים כלכליים המובילים לשינויים ערכיים (כפי שמציע אינגלהרט) או שמא מדובר בתהליכים אחרים שהם יותר סוציולוגיים ופסיכולוגיים? או אולי מדובר בצירופים מורכבים של כל המשתנים האלה?

רק מבחן אמפירי שיש לו ממד היסטורי-התפתחותי יכול לתת תשובה יותר

קבוצת נוער בתהליך גיוס ליחידה קרבית בבקום | הרוב המכריע של הבנים בגיל הגיוס (95%) ציין שהיה מתנדב לצה"ל גם אילו היו מבטלים את חובת הגיוס

מהימנה לתהיות כאלה. להלן מחשבות ראשונות שיכולות לשמש מתווה מתודולוגי-מושגי לבחינת השאלות שהוצגו.

מתווה מתודולוגי-מושגי לבחינת המעמד הסמלי של צה"ל

עיון בעבודות על צה"ל המצוטטות תדיר בהקשר של "צבא וחברה" מצביע על האפשרות שלפיה ההיקשים שהוצגו לבחינת הסוגיה הזאת הם מוגבלים משום שיש בהם אפשרויות מובהקות מדי להטיה מתודולוגית ו/או פרשנית. להלן כמה המחשות לאפשרויות הטיה כאלה:

שימוש במדדים נקודתיים וכלליים מדי

התפרסמו נתונים שעסקו בהיבטים כמו "הנכונות לשרת בצה"ל", "השתמטות", "נכונות להישאר בצבא הקבע"²¹ וכיו"ב היבטים כלליים. מדדים כאלה עלולים להיות מוטעים בכך שהם אינם מבטאים הבחנה מספיק מובהקת בין ערכים שמקורותיהם כלכליים-אינסטרומנטליים לבין ערכים מסוג אחר, ובכך נשמטת במידה רבה הקרקע המחקרית לבחינת עימות אפשרי בין "תזת ערכי השוק" לבין ערכים שאינם "מונעי שוק".

עיון בכמה עבודות מייצגות שנעשו בצבא ומחוצה לו ימחיש היטב את הנקודה הזאת. כך, למשל, הצביעו אבירמה גולן, ברוך נבו ויעל שור²² על ירידה של 6% בשיעור המתגייסים בשנות ה-90. נתונים כאלה לא בהכרח שופכים אור על ההיבטים הערכיים, שכן ראשית, לא ברור מי מהמשתמטים היה מגיע מרצונו ליחידה קרבית אילו אכן היה מגויס. שנית, בשנים האלה נהנה צה"ל ממחזורי גיוס גדולים במיוחד (היה גידול של 40% בשנתוני הגיוס בין 1985 ל-1994 עקב ההגירה מבריה"מ לשעבר ועקב הגידול בריבוי הטבעי).²³ ייתכן אפוא שהצבא - בעקבות השפע והרצון להיות יותר קפדני בברירה - איפשר לרבים יותר להשתמט.²⁴ לכן האפשרות שלפיה גידול במספר המשתמטים בשנים האלה הוא נסיבתי (למשל מסיבות דמוגרפיות) היא סבירה לפחות כמו האפשרויות האלטרנטיביות.

שבי בקונספציה

ישנן עדויות סטטיסטיות שפורשו באופן המותיר רושם של אישוש מודל פרשני אפריורי המעוגן בהנחות החוקר. כך, למשל, בשלהי שנות ה-80 נרשמה ירידה במוטיבציה של תלמידים בבתי ספר חילוניים בשלוש הערים הגדולות להתגייס לצה"ל.²⁵ כמו כן נרשמה ירידה במוטיבציה של צעירים בקיבוצים להתגייס באותן השנים.²⁶ בכך ראה לוי "משבר מוטיבציה מעמדית"²⁷ המגלם את התנתקות הגברים במדרג החברתי הגבוה מהשירות הצבאי - בעיקר ביחידות הלוחמות.

הוכחה "ניצחת" לדטרמיניזם של "הגיון השוק" ניתנת לכאורה באמצעות הטיעון שלפיו המעמד הזה בעצם "מנצל" את השירות ביחידות הטכנולוגיות כדי להשתלב ביתר קלות בשוק הפרטי - בעיקר זה של ההיי-טק.²⁸ אולם לעומת המגמות האלה אפשר למצוא מגמות היכולות להוביל לפרשנויות אחרות. לדוגמה, הגידול במשקל חובשי הכיפות הסרוגות במערך הקרבי בשנות ה-90. משקל האוכלוסייה הזאת היה בשנות ה-90 כ-15% מהאוכלוסייה הכללית, אך הייתה לה נוכחות של 30% ויותר ביחידות הלוחמות.²⁹ (ביחידות המובחרות היה שיעורם גבוה אף יותר).

עדויות כאלה כמו גם עדויות על שיעור ההתגייסות העצום ליחידות הקרביות (המועלה על נס) ביישובי עמק יזרעאל³⁰ יכולות גם להפריך את הטענה הכללית הקושרת בלעדית את הנכונות להתגייס ליחידות קרביות למשתנים כלכליים של משפחות המוצא.

באותה המידה של תוקף (כמו גם כמובן של טעות אפשרית) ניתן לראות במגמות האלה "תחלופה בנשיאת הנטל", קרי, קבוצות מסוימות בחברה נושאות בנטל רב יותר מאחרות. כך עכשיו, אבל בעצם כך גם היה בעבר, וכשם שלהתיישבות העובדת היה משקל גדול ממשקלה באוכלוסייה ביחידות הקרביות בשנות ראשית המדינה, קבוצות אחרות אולי עושות זאת כיום ותעשינה זאת בעתיד. (לאלה המייחסים משקל להתגברות מוטיבים דתיים,

ניתן להצביע כי גם בהתיישבות העובדת הייתה "רטוריקה דתית", וכמה מהמנהיגים, כמו חזן ויערי, אף כונו "אדמו"רים", כך ש"דתיות" יכולה לקבל צבינות שונים).

ייתכן אפוא שהשאלות היותר ראויות להישאל הן, למשל: מהן המשמעויות היותר מדויקות של התחלפות קבוצות הנושאות בנטל הקרבי? האם לשינויים בקבוצות נושאי הנטל יש משמעות ערכית שהיא יותר מהותית בנוגע לטיעון הכללי של אינגהרט על ערכים מטריאליסטיים? האם ניתן להניח שתמיד יהיו קבוצות שיישאו בנטל הקרבי? ניתן כמובן לשאול שאלות בעלות משמעות יותר אופרטיבית כמו: האם שינויים כאלה מצביעים גם על שינויים באיכות האנושית של קבוצות נושאי הנטל?

הטיעון הוא ששאלות כאלה הן היפותזות ראויות לבחינה לא פחות מהטיעונים הכלליים שאינם מבחינים כלל בין תגמולים כלכליים וסימבוליים - במיוחד ככל שהדברים נוגעים לקטגוריה של ערכי הביטחון. הטענה היא שהתהליכים האלה לא בהכרח חופפים, כפי שטוענים רבים מהחוקרים, וכך יש לבחון אותם. להלן כמה כיוונים המוצעים לבחינה אמפירית של התהיות האלה - כיוונים הנובעים מהניתוח שהוצג לעיל:

● תוכני המדדים

כפי שצוין, מדדים כלליים כמו "נכונות להתגייס" או "מספר המשתמטים" עלולים להיות מוטעים בכך שאינם משקפים בהכרח את הממד הסימבולי-ערכי, אלא היבטים אחרים, יותר מורכבים. כדי לזכך השתקפות ביטויים שהם יותר

לוחמי צה"ל באימונים | פונקציית הלחימה היא גם פונקציית הליבה של הצבא וגם אין לה תחליף בשוק האזרחי. לעומת זאת, רבות מהפונקציות האחרות בתחום הארגוני והטכנולוגי אינן דורשות את מידת ההנעה המאפיינת את השירות הקרבי

ערכיים וסימבוליים מוצע למקד את המעקב בשירות הקרבי. הסיבות לכך הן קונספטואליות ומעשיות. מההיבט הקונספטואלי השירות הקרבי מבטא באופן בהיר יחסית את הנכונות של פרטים לתרום "מעל ומעבר", קרי להתאמץ פיזית ונפשית ואף להסתכן - היבטים המוסברים יותר באמצעות תיאוריות סימבוליות ותיאוריות של זהות עצמית³¹ ופחות באמצעות תיאוריות מוטיווציה "פרקטיות" המעוגנות בפרדיגמה האינסטרומנטלית-כלכלית.

מעבר לכך שהשירות הקרבי דורש הקרבה והנעה גבוהות ללא השוואה לנדרש בעיסוקים הקיימים בשוק, גם מהבחינה המעשית יש היגיון במיקוד הזה. פונקציית הלחימה היא גם פונקציית הליבה של הצבא וגם אין לה תחליף בשוק האזרחי. לעומת זאת, רבות מהפונקציות האחרות בתחום הארגוני והטכנולוגי אינן דורשות את מידת ההנעה המאפיינת את השירות הקרבי. (לכן בשונה מהנטען שיש התגברות של רטוריקה עסקית בצבא - עוד סימן כביכול להיסחפותו של צה"ל אל "הכיוון העסקי"³² - ניתן לטעון שהרטוריקה הזאת רלוונטית בעיקר למערכים הטכנולוגיים והלוגיסטיים (שגם נתונים בחלקם לאפשרות של מיקור חוץ). לכן הגיוני להתמקד קודם כול בבחינת הפוטנציאל לביצוע משימת הליבה. מילוי שאר המשימות מתקיים גם בדרגות חופש רבות יותר וגם פחות אינדיקטיבי לסוגיה הערכית-סימבולית.

● עמדות, כוונות התנהגות, התנהגויות

כבר בשנות ה-30 הצביעו מחקרים על פער עצום בין עמדה להתנהגות - למשל הפגנת גישות ליברליות בסקרים כלפי מיעוטים (עמדות) וחוסר נכונות של אותם האנשים להעסיק בני מיעוטים, לבלות איתם ולא כל שכן להתחתן איתם (התנהגות).³³ קיים אפוא קושי טבוע לנבא התנהגויות על בסיס עמדות. הניסיונות לצמצם את הפער בין עמדות להתנהגות, דהיינו להגדיל את דיוק הניבוי על בסיס עמדות נשאלים, העסיק רבות חוקרים במדעי החברה. הניסיונות האלה הניבו מדדים האמורים להיות קרובים יותר להתנהגות ומכונים "כוונות התנהגות".³⁴ ההנחה של החוקרים פישבין ואג'צן הייתה שכוונות ספציפיות הן בסיס טוב לחיזוי התנהגויות ספציפיות. כך, אם נמדוד את המתאם בין עמדה כללית בנושא איכות הסביבה לבין התנהגויות ספציפיות המצביעות על אזרחות טובה (איזריקת פסולת לרחוב, החתמה על עצומות וכיו"ב) בהשוואה למדידת כוונות התנהגות ספציפיות (באיזו מידה תשתתף בהפגנה בנושא איכות הסביבה?) נקבל מתאמים גבוהים יותר במקרה השני. גם השיפור המתודולוגי הזה שנוי במחלוקת. כך, לדוגמה, וייגל ונימן³⁴ העלו

שהמתאמים על בסיס כוונות התנהגות נעים בטווח שבין 0.12 ל-0.57.

סוגיות מתודולוגיות בסיסיות כאלה (שעדיין לא פתורות במחקר במדעי החברה) רלוונטיות בעליל גם בנוגע לסקרים ולמחקרים העוסקים בסוגיות כמו נכונות לשרת בצה"ל. יש להם חשיבות אינדיקטיבית המצביעה על הלך רוחות ועל אווירה - היבטים שיש להיות ערניים אליהם, אך אין לראות בהם מדדים אולטימטיביים המסבירים בלעדית התנהגות נתונה. לכן מוצע לצמצם את המרחב הספקולקטיבי ולעסוק בהתנהגות עצמה, קרי לבחון לאורך זמן את ההתנהגויות ולחפש את המגמות ואת השינויים בהתנהגויות עצמן (למשל: מי מתגייס ליחידות הקרביות ומדוע?)

סיכום

המאמר מעלה את האפשרות שלפיה אנו שבויים בדפוסים של חשיבה המעמידה רק אלטרנטיבות דיכוטומיות או היפותזות חד-חד ערכיות (צבא מקצועי מול צבא העם או עלייה ברמת חיים = ערכים פוסט-מטריאליסטים = ערכים אוניברסליים = ירידה בערכים פטריוטיים...). ביסוד כיווני המחשבה והבחינה שהוצעו לעיל ברמה המושגית והמתודולוגית קיימת הנחה שלפיה מן הראוי לבחון את הסוגיות שהוצגו באופן יותר מורכב. כך, למשל, במקום לחשוב

במונחי "צבא העם" נגד "צבא מקצועי" (הגוררים מודלים שונים לחלוטין של גיוס) ניתן לחשוב במונחים מורכבים יותר של יצירת תשתיות רחבות לסוגי השירות השונים. חשיבה כזאת תבחין בין המניעים השונים, תיצור אלטרנטיבות רבות יותר לסוגי התרומה השונים האפשריים ובעיקר תטפל באופן יותר ממוקד ביצירת תשתית רחבה לשירות הקרבי והפיקודי.

מוצע קודם לכול לבחון את האפשרות שלפיה הצבא יהיה פרואקטיבי - יוביל את המאמץ העיתי מול החברה הרחבה ולא יסתפק בטענה (הנשקפת בעליל מהרטוריקה של דובריו ואפשר שהיא שולטת) ולפיה "הצבא הוא רק השתקפות החברה", ולכן הוא רק מגיב לתהליכים חברתיים רחבים. נוסף על האפשרות שאין זו בהכרח אמירה מדויקת, קיימת בהחלט האפשרות שזו נבואה העלולה להגשים את עצמה. האמירה שלפיה הצבא יכול לחשוב על עצמו במונחים של "החלוץ לפני המחנה" הייתה מאוד רלוונטית בעבר ולא בהכרח פג תוקפה לפחות בנוגע לבניית התשתית האנושית (במיוחד הקרבית והפיקודית) של הצבא. מן הראוי אפוא לבחון קודם כול את צורת חשיבה הבסיסית של ריאקטיביות ופרואקטיביות. במסגרת המאמר הזה היריעה היא קצרה מדי לפירוט, אולם צורת חשיבה פרואקטיבית פותחת אופציות רבות שאינן נידונות כיום (לפחות פומבית), ומומלץ לבחון אותן.

מקורות

1. Charles C. Moskos Jr., "The Emerging Military: Calling, Profession or Occupation?" *The Changing World of the American Military*, 14, 11, 1978, 106-122
2. Ronald Inglehart, *Culture Shift in Advanced Industrial Society*, Princeton University Press, New Jersey 1990
3. Paul R. Abramson, & Ronald Inglehart, *Value Change in Global Perspective*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1955
4. דן בן דוד, "התוואים הכלכליים-חברתיים של מדינת ישראל", *רבעון לכלכלה*, 1, מרס 2003, עמ' 30
5. John Hall & D. Caradog Jones, "Social Grading of Occupations", *British Journal of Sociology* 1, 1950, pp. 31-55; Alex Inkeles and Peter Rossi, "National Comparisons of Occupational Prestige", *American Journal of Sociology*, 61, 1956, pp. 329-339
6. משה ליסק, *מגמות בבחירת מקצוע בקרב נוער עירוני בישראל*, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1961
7. רוד קראוס ומשה הרטמן, "שינוי ביקורת המקצועות בישראל בשנים 1974-1989", *מגמות* ל"ג, 1, 1994, עמ' 78-87
8. Paul Anthony Samuelson, *Economics*, 8th edition, New York, McGrawhill, 1970
9. יגיל לוי, *צבא אחר לישראל*, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 2003; יגיל לוי, *מצבא העם לצבא הפריפריות*, ירושלים, כרמל, 2007
10. לוי, *מצבא העם לצבא הפריפריות*
11. שם
12. עפר שלח, *המגש והכסף: מדוע דרושה מהפכה בצה"ל*, יהוד, כינרת זמורה ביתן, 2003
13. Lee Kuan Yew, *From Third World to First: The Singapore Story 1965-2000*, HarperCollins Publishers, New York, 2000
14. Emile Durkheim, "The Dualism in Human Nature and its Social Conditions", In Robert Bellan (Ed). *Emile Durkheim on Morality and Society*, University of Chicago Press, Chicago, 1973
15. Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Eds. Hans Gerth and Wright Mills, Oxford University Press, New York, 1946
16. Edward Shils, "Charisma, Order, Status", *American Sociological Review*, 30, 1965, pp. 199-213

17. Liah Greenfeld and Michel Martin, *Center - Ideas and Institutions*, University of Chicago Press, Chicago, 1988
18. עפרה מייזלס, *השירות בצה"ל כמרכיב מרכזי ב"חוויה הישראלית" - דו"ח מחקר*, זכרון-יעקב, המכון הישראלי למחקרים צבאיים, 1992
19. עוז אלמוג, *הצבר - דיוקן*, תל-אביב, ספריית אופקים, עם עובד, 1997
20. עוז אלמוג, *פרידה משרוליק*, זמורה ביתן, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2004
21. מייזלס, שם, ברוך נבו ויעל שור, "כל העם צבא? שירות המילואים בישראל", בתוך: *כל העם צבא? שירות מילואים בישראל - פרויקט צבא וחברה*, ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2002, עמ' 9-32; ברוך נבו ויעל שור, "החווה בין צה"ל והחברה הישראלית: מיקוד על שירות החובה", בתוך: *החווה בין צה"ל והחברה הישראלית - שירות החובה, פרויקט צבא וחברה*, ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה עמ' 9-35
22. אבידמה גולן, "החיילים החדשים", *מצב הביטחון - מוסף הארץ לראש השנה*, 20 בספטמבר 1998, עמ' 10-12; נבו ושור, שם
23. רון שטרן, "מהפך במוטיווציה לשירות בצה"ל - הסבר אפשרי", *מערכות*, 360, אוגוסט 1998, עמ' 28-35
24. נעמי לויצקי, "צה"ל עצם עיניים", *מוסף יום הכיפורים של ידיעות אחרונות*, 22 בספטמבר 1996, עמ' 19-21
25. עפרה מייזלס וראובן גל, *תפיסות ועמדות כלפי השירות בצה"ל - נוער ישראלי בתקופת האינתיפאדה*, זכרון-יעקב, המכון הישראלי למחקרים צבאיים, 1990; עפרה מייזלס, וראובן גל, *מוטיווציה של בניס לשרת בצה"ל - נוער ישראלי בתקופת האינתיפאדה*, זכרון-יעקב, המכון הישראלי למחקרים צבאיים, 1990
26. ד' זמיר, "בני הקיבוץ והשירות הצבאי - נוער ערכים וביטחון", *נספח למערכות*, 313-312, ספטמבר-אוקטובר 1988, עמ' 18-20
27. יגיל לוי, *צבא אחר לישראל*, עמ' 241
28. יגיל לוי, *מצבא העם לצבא הפריפריות*
29. Stuart Cohen, "Towards a New Portrait of the (New) Israeli Soldier", *Israel Affairs* Vol. 3, Issue 3 & 4, 1977, pp. 77-114
30. ראו, למשל, "תמרת זה הכי אחי", *ידיעות אחרונות*, 13.6.08, עמ' 9
31. Sheldon Stryker, *Symbolic Interactionism: A Social Structural Version*, Benjamin Cummings, Menlo Park California, 1980; Michael Hogg, "Social Identity", In Mark R Leary & June P. Tangney (Eds.), *Handbook of Self and Identity*, Guilford, New York, 2003, pp. 462-479
32. יגיל לוי, *מצבא העם לצבא הפריפריות*
33. R. T. Lapiere, "Attitudes and Actions", *Social Forces*, 13, October 1934, pp. 230-237
34. Martin Fishbein and Icek Ajzen, *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley, 1975
35. R. H. Weigel & L. S. Newman, "Increasing Attitude-Behavior Correspondence by Broadening the Scope of Behavioral Measure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 1976, pp. 793-802

